

8-10-2019

STUDYING THE CREATIVITY OF HAFIZ KHOREZMI BASED ON THE BIOGRAPHICAL METHOD

Muminjon Yusubjonovich Sulaymonov
Namangan State University PhD on philology

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Sulaymonov, Muminjon Yusubjonovich (2019) "STUDYING THE CREATIVITY OF HAFIZ KHOREZMI BASED ON THE BIOGRAPHICAL METHOD," *Scientific Bulletin of Namangan State University*: Vol. 1 : Iss. 4 , Article 34.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss4/34>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

STUDYING THE CREATIVITY OF HAFIZ KHOREZMI BASED ON THE BIOGRAPHICAL METHOD

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

ҲОФИЗ ХОРАЗМИЙ ИЖОДИНИ БИОРАФИК МЕТОД АСОСИДА ЎРГАНИШ

Сулаймонов Мўминжон Юсубжонович
Наманган давлат университети
филология фанлари номзоди, доцент

Аннотация: Мақолада ўзбек шоири Ҳофиз Хоразмий ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни ўрганиш масалалари ёритилган. Жумладан, бу соҳада қўлланган биографик метод ҳақида баҳс юритилган.

Калит сўзлар: қўлёзма, девон, жанр, тахаллус, марсия, таржимаи ҳол

ИЗУЧЕНИЕ ТВОРЧЕСТВО ХАФИЗА ХОРЕЗМИ В ОСНОВЕ БИОГРАФИЧЕСКОЕ МЕТОДЕ

Сулаймонов Муминжон Юсубжонович
Наманганский государственный университет
кандидат филологических наук, доцент

Аннотация: В статье приводятся сведения о творчестве и жизни узбекского поэта Хафиза Хорезми. Более того, рассматривается биографический метод, который находится на этом области.

Ключевые слова: рукопись, диван, жанр, псевдоним, марсия, биография

STUDYING THE CREATIVITY OF HAFIZ KHOREZMI BASED ON THE BIOGRAPHICAL METHOD

Sulaymonov Muminjon Yusubjonovich
Namangan State University
PhD on philology

Abstract: The article gives the information about the work and life of Hafiz Khorezmi who is a poet of Uzbek. Moreover, the biographical method which is on this field is considered.

Keywords: , manuscript, diwan (collection of poems) , genre, pseudonym, marcia, biography.

Адабиётшунослиқда бадиий асарларни таҳлил қилишнинг атоқли олимлар томонидан эътироф этилган бир қатор усуллари мавжуд. Жумладан, социологик, биографик, психологик, формал, структурал, лингвистик ва герменевтик каби методлардан унумли фойдаланиб келинмоқда. Бизнинг бутунги мавзуимиз ижодкорлан ҳаёти ва адабий меросини биографик метод асосида ўрганишга бағишланган. Бу методнинг илмга тадбиқ этилиши француз танқидчиси ва шоири Шарль Огюстен Сент-Бёв (1804-1869) номи билан боғлиқ. Олим “Сухбатлар”, “Адабий портретлар” каби тўпламларида айнан биографик методдан фойдаланиб катта натижаларга эришган. Жумладан, машҳур француз адиблари: Корнель, Расин, Мольер, Лафонтен, Вольтер, Гюго, Жорж Санд, Флобер сингари шоир ва ёзувчилар ижоди Сент-Бёв асарларида таҳлил қилинган. Бу метод ҳақида ўзбек олимлари ҳам бир қатор тадқиқотлар олиб борганлар ва мазкур методдан унумли

фойдаланиб, диққатга сазовор тадқиқотлар яратганлар. Хусусан, профессор Баҳодир Каримнинг “Рухият алифбоси” номли китобида таъкидланишича, “... биографик методда ёзилган тадқиқотлар сирасига И. Султоннинг “Навоийнинг қалб дафтари”, Н.Каримовнинг “Чўлпон”, Д.Қуронови “Чўлпон: ҳаёти ва ижоди” каби китобларини мисол қилиб келтириш мумкин[1]. Баҳодир Каримнинг ўзи эса Абдулла Қодирий ижодини биографик метод асосида таҳлил қилган.

Бу методдан XIV асрнинг охириги чораги XV асрнинг биринчи ярмида яшаб ўтган ўзбек шоири Ҳофиз Хоразмий ҳаёти ва адабий меросини ўрганишда ҳам қўллаш самарали усул ҳисобланади. Чунки шоир биографияси ва ижодига оид маълумотлар бирор бир тарихий, илмий ва адабий манбаларда учрамайди. Шунинг учун бундай маълумотларни фақат унинг қўлёзма “Девон”ини тадқиқ этиш орқали аниқлашимиз мумкин. Ҳофиз Хоразмий “Девон”идаги айрим байтлар бевосита ҳасби ҳол характерига эгаллигини кузатамиз, улар шоир фаолияти ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни айтишга имкон беради.:

*Пўшида қайда қолгуси Ҳофизнинг аҳволи анга,
Чу шеър бирла дам-бадам айлади шарҳ ҳолини [4.183].*

Ҳофиз Хоразмий таржимаи ҳоли ва ижоди ҳақида дастлабки маълумотларни профессор Ҳамид Сулаймон “Девон”нинг 1-китобига ёзган “Сўз боши”сида баён қилган [2].

Аввало шуни таъкидлаш керакки, шоирнинг таҳаллуси Ҳофиз бўлган, чунки деярли барча шеърларида шу таҳаллусини қўллаган. Унинг исми Абдурахим эканлигини девондаги 1 та ўзбекча (199-ғазал) ва 6 та форсча ғазалда Абдурахим, Раҳим исмларини таҳаллус ўрнида ишлатилганлигидан билиб оламиз.

*Хос ўз қулинга лутф этиб раҳм қилса ёр,
Мухлис қадимий қул анга Абдурахим эрур [3.200].*

Бу ҳали ўзига муносиб таҳаллус танламаган ёш шоирнинг дастлабки машқларидан бири ва форсча ғазалларининг машҳур шоир шеърларидан фарқланиб туриши учун атайлаб қўлланган усул бўлиши мумкин.

Девондаги олтинчи ва еттинчи қасидаларда Ҳофиз таҳаллусига Хоразмий нисбаси ҳам кўшиб қўлланган:

*Вилоёту каромоту карам ўзиндин издаю,
Бўлубдур Ҳофизи Хоразмий жони била Кирмоний[2.78].*

*Иноят бирла сўз бобинда ёрий кўргузур бўлса,
Ошургай Ҳофизи Хоразмий шеърин фарқ шуародин[2.82].*

Ҳофиз Хоразмий туғилган юрти Хоразмда шоир сифатида анча танилган, деб хулоса чиқара оламиз. Буни қуйидаги байтдан яққол сезишимиз мумкин:

*Қолмагил дарбанд Хоразм ичра, эй Ҳофиз, мудом,
Сўзларинг овозасидин тўлу чун Табриз, эрур [2.155].*

Бу байтда шоирнинг ўз шеърини иқтидорига ишончи ҳам кўзга ташланади. Истеъдодли ижодкор Хоразмдан ташқарида ҳам “сўзлари” - шеърларининг машҳурлигини таъкидламоқда. Қуйидаги байт ҳам унинг Хоразмда машҳур бўлганлигига ишорадир:

Тенг бўла олмас эди Ҳофиз билан Хоразмда,

Туркий айта тирилуру бўлса бу дамда Санжарий [2.543].

Гарчи Хоразмда “тенгсиз” бўлса ҳам шоир юртидан кетишга қарор қилади, аммо бунинг сабабини очик айтмайди:

*Кеч бу Хоразмдин, равон Ҳофиз,
Тилар эрсанг Ироқу ҳам Шероз[2.278].*

Ҳофиз Хоразмийнинг бундай дейишига бир қанча сабаблар бўлиши мумкин: Биринчидан, Ироқ ва Шероз Шарқнинг ўша даврдаги илм-фан, маданият ва адабиёт хийла ривожланган манзилларидан эди. Иккинчидан, шоир яшаган даврда санъаткорларнинг жаҳон сайрига чиқишлари - маълум даражада анъанага айланган. Сайфиддин Фарғоний, Саъдий Шерозий ва Камол Хўжандийлар ана шундай жаҳонгашта ижодкорлар бўлганлиги тарихий манбаларда қайд этилган. Учинчидан, «Девон»да шундай байтлар ҳам учрайдики, уларда шоир юртидан кетиш сабабини қадамжойларни кўриш ва ҳаж сафари билан ҳам боғлайди:

*Жамоли Каъбани кўрмоқ тилаган,
Ватан қилмади Хоразму Самарқанд [2.126].*

Каъбани кўриш, яъни ҳаж қилиш мусулмончиликнинг фарзларидан бири эканлиги маълум, аммо шоир Каъбага борганми, йўқми - бу ҳақда қатъий бир фикр айтиш қийин. Тўртинчидан, Ҳофиз Хоразмийнинг Шерозга бориб қолишининг асосий сабабларидан бири, шубҳасиз, шоир устоз деб эътироф этган Ҳофиз Шерозийга бўлган эътиқотидир, чунки Шероз шоирлар - «булбуллар юрти» бўлиб, адабий марказга интилиш ҳам кучли таъсир қилган дея оламиз.

Қуйидаги байт ҳам шоир Хоразмдалигида битилган бўлиб, ундан устози Ҳофиз Шерозийга етишишни орзу қилганлигини англаймиз:

*Ҳофизнинг кўрунг ушбу замон турк тилинда,
Гар кечди эса Форсда у Ҳофизини Шероз[2.279].*

Ҳофиз Хоразмийнинг Шерозга боришининг яна бир сабаби, бизнингча, ўша даврда Шерозда туркий элатларнинг яшаганлигидир. Қуйидаги мисралар шундан далолат беради.

*Шерозий туркларга элтунг бу шеърниким,
Сўрдум бу тавр узра Ҳофиз бикин каломе[2. 549].*

Шерозда яшаган турк улуси ҳақидаги фикримизга Ҳофиз Шерозийнинг қуйидаги машҳур байти ҳам далил бўлади:

*Агар он турки Шерози бадаст орад доли моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро [7.28-29].*

Энди шу байт шарҳи ҳақидаги фикрларга диққатимизни қаратайлик. Профессор Нажмиддин Комиловнинг “Бу қадимий санъат» номли рисоласида Ҳофиз Шерозийнинг мазкур байти изоҳига оид қизиқарли факт келтирилади: «Мухаммад Якуб Ҳаррот таржима қилган Судий шарҳида Ҳофиз Шерозийда қандай бўлса шундай изоҳланган... Масалан: «Агар он турки шерозий бадаст орад дили моро, ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро» байти мана бундай шарҳланган: «Туркон деб асл луғатда татар синфларига айтурлар ва булар золим...? шоирлар маҳбубларини аларга ташбеҳ этиб, турк дерлар. Ва баъзи шерозийлардан масмуъдурким (эшитдимки), Халақу лашкарларидан кўп киши Шерозда ватан тутуб, таваллуд ва наносул этдилар. Бас аларнинг авлодларига «Туркий шерозий»

демак истиора ва ташбеҳсиз саҳеҳдур. Ҳожа айтур: агар ул турки шерозий баним кўнглим ола олса, ҳинду қаро бангина (холига – Н.К.) Самарқанд ва Бухоро икки шаҳарни бағишлаюрман[8].

Бундан кўриниб турибдики, Шерозда туркий элатлар Ҳофиз Шерозий даврида ҳам яшаган. Улар кейинроқ Ҳофиз Хоразмий Шерозда истиқомат қилган пайтида ҳам, айниқса, темурийлар ҳукмронлиги даврида ижтимоий ҳаётда фаол иштирок этганлар.

Шерозда туркий улуснинг яшаши, шунингдек, Иброҳим Султон (1494-1531) каби маърифатпарвар ва илмпарвар ҳукмдорнинг бўлиши туркий тилдаги шеърятнинг давом этишига ва ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатган, шунинг учун ҳам Ҳофиз Хоразмий Шерозда ўзбек тилида ижод қилишни давом эттирган.

Ҳофиз Хоразмийнинг «Шерозий» радифли ғазали устознинг машҳур ғазалига жавоб тариқасида ёзилган, деб бемалол айта оламиз.

*Кўнгулни олди ол бирла ушул дилдори Шерозий
Бу хаста жонга солди ширинкори Шерозий.
Нечаким ишқда Бағдод таррори эрур Ҳофиз,
Вале алдар ўшул таррорни айёри Шерозий [2.565].*

Аввало, шоир ғазални «Кўнгулни олди ол бирла ўшал дилдори Шерозий» мисраси билан бошлайдики, бу Ҳофиз Шерозийнинг машҳур ғазалининг матлаи мазмунига ҳамоҳангдир.

Ғазалнинг давомида шерозлик гўзал қизнинг портрети чизиб берилади: шоир гўзалнинг шакар лабини, лола юзини таърифлаб, унинг ички дунёси ҳақида ҳам куйлайди. Гўзал дийдори ошиқни ғафлат уйқусидан уйғотади, ошиқ учун маъшуқа сояси жаннат марварвди бўлиб туюлади.

Гўзалнинг маънавий дунёси ғазалнинг хулоса қисми мақтада аниқ баён қилинади: шоир ўзини ишқда фольклордаги машҳур Бағдод таррори - ўғрисига қиёслайди, аммо ана шу ўғрини ҳам алдаб кўнглини оладиган айёр бор, яъни шоирни алдаб кўнглини ўғирлаган шерозлик гўзалир. Бу байт ғазалнинг асл моҳиятини очувчи ёрқин хулосадир, десак муболаға бўлмас.

Ҳофиз Хоразмий ғазалларида ўнлаб ўринларда «турк», «туркий», «турки шўх», «турки хитойи», «турки паризод», «турки жафокеш», «турки чин», «турки кофир», «жафочи турк» каби сўз ва сўз бирикмалари ишлатилади. Бу атамалар айна вақтда икки маънода қўлланган бўлиб, биринчидан, юқорида таъкидлаганимиздек, шўх гўзал маъносида қўлланган бўлса, иккинчидан, кўп ҳолларда шоир туркийларни назарда тутганлиги аниқ билиниб туради. Қуйидаги байтда эса шоир туркий халқлар одатига ишора қилиш билан маъшуқасининг туркий қиз эканлигини билдиради.

*Кечди гамза била қошини чотиб қошимдин,
Туркнинг одатидурким ўқу ёй бирла кечар [2.210].*

Бу ўринда туркий халқларнинг жангарилигига ишора ҳам бор. Шоир таржимаи ҳоли ҳақида фикр юритар эканмиз, Ҳофиз Хоразмий салафи Ҳофиз Шерозий билан учрашганми? деган савол туғилиши табиий. Бизнинг фикримизча, бу икки Ҳофиз - устоз ва шогирд учрашмаган, чунки Ҳофиз Хоразмий ижодида бу ҳақда ҳеч қандай ишора йўқ, лекин девонда шундай байт мавжуд:

*Ҳофиз бикин жаҳонда машҳур бўлган эрдим,
Ёд айласа бу қулни султон Абулфаворис [2.287].*

Абулфаворис - музаффарийлар сулоласидан бўлиб, 1385 йилга қадар Шероз ҳукмдори бўлган Шоҳ Шужоънинг лақаби эди.

Профессор Ш. Шомухамедов Ҳофиз Шерозий ҳаёти ва ижоди ҳақидаги рисоласида шундай ёзади: «...Форс ҳукмдори Жамолиддин Абулфаворис шоҳ Шужоъ Музаффарий (1358-1385) Ҳофизга ҳомийлик қилган ва илтифотлар кўрсатган Ҳофиз ҳам ўзининг баъзи шеърларида уни мадҳ этган» [5].

Ҳофиз Хоразмий бундан хабардор бўлган, менга ҳам султон Абулфаворис ёки унга ўхшаш ҳукмдор илтифот кўрсатганда, мен ҳам Ҳофиз Шерозий каби машҳур бўлишим мумкин эди, демоқчи бўлган.

Султон Абулфавориснинг Ҳофиз Шерозийга ҳомийлик қилганини машҳур шоир Камол Хўжандийнинг қуйидаги байтида ҳам кўрамиз:

*Ғазал тариқида бизга етолмагай Ҳофиз,
Агарчи қамтуси Султон Абулфаворис экан[6.233].*

Ҳофиз Хоразмий машҳур Камол Хўжандий ижодига ҳам чуқур ҳурмат-эҳтиром билан қараган. Шоир шеърларида жуда кўп ўринларда Камол Хўжандийни эслайди. Ҳофиз Хоразмий эса Камолни «Шайхи Хўжандий» деб айтади ва ундан мадад олганини баён қилади.

*Ҳофизга кўрунди бу замой ҳолу камоле,
Чун ҳол билан қилди мадад шайхи Хўжандий[2.125].*

Шоир ишқ ўтини қалбига солган «нори Хўжандий» эканини таъкидлайди. Бу Камол Хўжандий ижодидан руҳланган, илҳомланган, унга эришган шоирнинг эътирофи десак, хато қилмаймиз.

*Оташи ишқни Ҳофиз кўнглиндин изданг,
Чун анинг кўнглида бордур бу замон нори Хўжанд[2.125].*

Ҳофиз Хоразмий Камол Хўжандий ижодидан илҳомланиб, унинг даражасига эришишга ҳаракат қилган, устозига етишни ўзи учун муваффақият деб билган. Қуйидаги фахрия - татаббу шоирнинг устозига ҳурматини англатади.

*Ул туркнинг камолу жамоли сифатида,
Ҳофиз эмасдур ушбу Камол Хўжанд эрур[2.162].*

Шоир туркий ғазалда Камол Хўжандий даражасига етдим, дейди.

*Кўргали ҳусну жамолингни камолнинг бирла,
Топти Ҳофиз газали туркийда бас таври Камол[2.357].*

Тарихдан маълумки, 1409 йилдан бошлаб Шоҳрух Хуросонни, Улуғбек Самарқандни идора қила бошлайди. 1414 йилда Шоҳрух кичик ўғли Иброҳим Султонга Эронда Форс ўлкасини, аниқроғи, Шерозни идора этишни топширади. Иброҳим Султон Шерозни 21 йил идора этиб, 1435 йилда вафот этади. Ўша давр ҳукмдорларининг шухрати саройидаги адабий муҳитнинг нақадар кучли ва машҳурлигига боғлиқ бўлган десак, хато бўлмас. Шу жумладан, Иброҳим Султон саройидаги адабий муҳит ҳақида Ҳофиз Хоразмий ижоди орқали хабардор бўлишимиз мумкин. Шоир ҳам Иброҳим Султон даврида сарой муҳитида бўлганлиги табиий. Бу ҳақда у шундай ёзади;

Гулистон юзлу, эй соқий, санинг ишқинг манга жондур,

Ичалим боданиким, даври Иброҳими Султондур...[2.149].

Ҳофиз Хоразмий сарой муҳитидаги шоирлар сингари ўз ҳукмдорларига хайрихоҳлик билан қараган. Ўзига иноят кўрсатишидан умидвор бўлган.

*Ҳеч турли шикоят йўқ эди даври замондин,
Чун дўст манга лутф ила фарёдрас эрди[2.480].*

*Мулки жааҳонни тутса бу султон гариб эмас,
Равшан эрур чу юзида нури вилояти.*

*Ўз вақтим ила шоҳи вилоят бўлур эдим,
Етишса эрди бандага айни инояти[2.538].*

Жаҳон мулкани тутади деб таърифланган бу султон шаҳзода Иброҳим эканлигини англаймиз. Бундай мисолларни кўплаб келтиришимиз мумкин. Бундан, шоир ҳаёти роҳатда, фароғатда ўтган, ҳукмдорлар доимо унга илтифот кўрсатган, деган хулоса келиб чиқмайди.

Ҳофиз Хоразмий замонасининг иқтидорли шоири, илғор зиёлиси сифатида ўз даврига танқидий кўз билан қарай оларди. Кўп ўринларда ҳаёт қарама-қаршиликлари, қийинчиликлари, бевафолик ҳақида ёзади:

*Кишининг қадрини билган жаҳонда ёр кўрмадим,
Кўнгул асрагучи ҳам нозанин дилдор кўрмадим.
Вафо сўзини кўп сўзлади олам ичра ёронлар,
Вале қилган вафо сўзинга бир дайёр кўрмадим[2.367].*

Шоир Шерозда Иброҳим Султон саройида ижод қилганидан хабардор бўлганимиз ҳолда, умрининг сўнгги йиллари қандай кечганини билмаймиз. Афсуски, Ҳофиз Хоразмийнинг таваллуд йили маълум бўлмаганидек, унинг вафот этган йили ҳам аниқ эмас. Биз бу ўринда ҳам шоир ижодига мурожаат қиламиз. Маълум бўлишича, ижодкор 1435 йилда ҳаёт бўлган, чунки шу йил Шероз ҳукмдори Иброҳим Султон вафот этганда, шоир Султоннинг вафотига атаб марсия ёзади. Марсия жанр талабларига риоя қилинган ҳолда маҳорат билан битилган бўлиб, қуйидаги байт билан яқунланади:

*Мустажоб айлаб Ҳофизнинг дуосин, эй карим,
Раҳматингдан бер улуш сансан чу раҳмону раҳим[2.58].*

Демак, Ҳофиз Хоразмий 1435 йилда ҳаёт бўлган. Шоир умрининг сўнгги йиллари ва шу йиллардаги ижоди ҳақида ҳозирча бирор маълумотга эга бўлмаганимиздек, унинг замондош туркигуй шоирларга муносабати қандай бўлганини ҳам билмаймиз.

Хулоса қилиб айтганимизда, Ҳофиз Хоразмий ижодини биографик метод асосида ўрганиш шоир ҳаёти ва адабий меросига оид муҳим маълумотларни умумлаштириш имконини беради.

Ҳофиз Хоразмий ижоди ўзбек мумтоз адабиётининг бебаҳо бойлигидир. Мумтоз адабиётимиз, шунингдек, она тилимиз тарихий тараққиётини, халқимиз маданиятини, урф-одатини ўрганишда шоир адабий мероси жуда катта аҳамиятга моликдир.

References:

1. Karim, Bahodir. Ruhiyat alifbosi. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. 166-178- b.
2. Xorazmiy, Hofiz. Qoʻlyozma fotokopiyasi. – B.567
3. Xorazmiy, Hofiz. Devon. Ikki kitobda. – T.: OʻzKP MK nashr., 1981. 1–kitob. 3-15-bet.
4. Xorazmiy, Hofiz. Devon. Ikki kitobda. – T.: OʻzKP MK nashr., 1981. 2–kitob. – 300 bet.
5. Shomammedov Sh. Hofiz Sheroziy (Hayoti va ijodi). - Toshkent: Fan, 1965. .35-bet.
6. Xoʻjandiy, Kamol. Devon. M. Vasfiy tarj. – T., Oʻzadabiynashr, 1962. - 332 bet.
7. Sheroziy, Hofiz. Gʻazallar. - T.:1958, - 285 bet. Keyingi misollar ham shu nashrdan olindi.
8. Komilov, Najmiddin. “Bu qadimiy sanʼat”. - T.: 1989. .190-bet.